

**МУҲАММАД ИБН УМАР ВОҚИДИЙНИНГ АХЛОҚИ ВА
ОЛИМЛАРНИНГ У ЗОТ БОРАСИДА МАҚТОВЛАРИ**

“Ислом тарихи ва манбашунослиги IRCICA”

кафедраси

I босқич таянч докторанти,

Тошкент ислом институти

“Ҳадис ва Ислом тархи фанлари”

кафедраси ўқитувчиси

Жамбилов Мансур Расулжонович

Аннотация: Имом Воқидийнинг шахсияти, улғайиш даври ва илмий ҳаётини ўрганиш орқали у зотни яхшироқ таниб олиш;

Имом Воқидий ёзган асарлардан бохабар бўлиш; исломий нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда тарих борасида асар ёзишдаги Имом Воқидий намоён қилган йўналишни баён қилиб бериш

Калит сўзлар: Муҳаммад ибн Умар Воқидий, асламий, маданий, маънавият ва турли илмлар, Ироқ мадрасаси, ислом тарихи.

Хулқ-атвори ва сифатлари

Дарҳақиқат Воқидий кўплаб гўзал хулқ-атвор ва сифатлар билан зийнатланган инсон еди. Улардан:

1. Саховат¹:

Воқидийнинг олийжаноблик ва сахийлик билан танилган инсон эканлиги маълум². У кўп мол тўплаган, бироқ барчасини Аллоҳ йўлида инфоқ қилиб юборган³.

Дарҳақиқат у Бармаклар⁴ оиласининг мукофотлари ҳамда халифа Ҳорун Рашид ва ўғли Маъмун томонидан белгиланган ҳадялар орқали ҳам кўплаб мол-мулкка ега бўлган. Бироқ улардан бирортасини ўзи учун олмасдан, нафақа қилиб юборган.

Воқидий ўзи ҳақида сўзлаб бериб, “Султон томонидан менга етти юз минг дирҳам берилди ва шундан зиммамда закот вожиб бўладиган миқдоригина

¹ Имом Ғаззолий саховат ҳақиқатини биргина "السخاء البر بالإخوان و الجود بالمال" (Саховат бу биродарларга яхшилик қилиш ва молдан олийжаноблик қилиш) сўзи билан баён қилиб берган.

² Ибн Асоқир Али ибн Хусайн ибн Ҳибатуллоҳ. Умар ибн Ғаром ал-Амровий таҳқиқи.Тарихи мадийнати Димашк. - Байрут/Ливан: “Дар ал-фикр” нашриёти, 1415/1994.-Ж.III.-Б.440.

³ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Умар ибн Воқид. Маҳмуд Абулхайр таҳқиқи. Китаб ар-ридда.-Иордания: “Дар ал-фурқон” нашриёти, 1434/2013.-Б.440.

⁴ Бармакийлар бу аббосийлар давлатида катта нуфузга ега бўлган оилалардан бири ҳисобланади. Чунки уларнинг орасида вазирлик мансабига тайинланганлар ҳам бор еди. Бу оила насаби Балх мажусийларидан бўлган Бармак исмли шахсга бориб йетади. Бу оила умавийлар ҳукмронлиги даврида шиа мазҳабига мувофиқ исломни қабул қилган. Аммо бармакийлардан аббосийларга алоқадор бўлган шахс бу Халид ибн Бармак бўлиб, аббосий даъват жараёнларида ҳам иштирок етган. Қаранг: Аҳмад ибн Абдулваҳҳоб Нувайрий. Муҳаммад Али Бажовий таҳқиқи. Ниҳаятул ароб фий фунун ал-адаб.-Қоҳира/Миср: “Дар ал-кутуб ал-мисрийя” нашриёти, 1344/1923. –Ж.I.-Б.55.

қолди” дейди.⁵

Унинг сахийлиги умри давомида бошдан кечириб келган моддий ҳолатининг ёмонлашишига ҳам сабаб бўлган. Ҳаттоки, айтилишича, вафот этган вақтда уни кафанлашга ҳам етарли маблағ қолмаган.⁶

Дарҳақиқат Абдурахмон ибн Жавзий (ваф.597х.й-1200м.й) “Муҳаммад ибн Умар ибн Воқид...ўта олийжаноб инсон бўлган” деган сўзи билан Воқидийнинг бу хулқ эгаси бўлганлигини таъкидлайди.

2. Ҳаё:

Воқидий ҳаёли инсон бўлган. Бунга аббосий халифа Маъмуннинг ўзи ҳам гувоҳ бўлган. Воқидий унга риқъа (кичик мактуб) ёзиб, унда қарзга ботганлиги ва бундан ташвишга тушганлиги ҳақида баён қилади. Халифа Маъмун мактубга “Сенда икки хислат – саховат ва ҳаё – бор. Саховат хислати сени эгаллаган барча нарсаларингни совуришга ундаган бўлса, ҳаё ҳолатинг ҳақида бизга хабар беришдан сени қайтарган. Сенга юз минг дирҳам беришларини буюрдим. Агар тўғри йўл тутган бўлсам, олийжаноблигингни янада зиёд қил! Бордию хато қилган бўлсам, қилган жиноятинг ўзингни зиммангга” дея мактубга имзо чекди⁷.

3. Бошқаларни ўзидан устун қўйиш:

Баъзи манбааларнинг таъкидлашича, Воқидийнинг бири хошимий бўлган иккита дўсти билан бўлган воқеаси унинг бошқаларни ўзидан устун қўйганлигига далолат қилади. Воқидий айтади: “Ҳайит байрами арафасида жуда ночор аҳволга тушиб қолдим. Аёлим: “Бизку майли, қийинчилик ва ночорликка сабр қиламиз. Бироқ бечора болаларимизни кўриб юрак-бағрим эзиляпти. Улар ўзлари йиртиқ-ямоқ кийим кийиб юрган ҳолида кўшнилари болаларини ҳайит байрамида тараниб, янги кийимлар кийиб юрганни кўришади. Уларга кийим-бош олиб беришим учун бирор нима қилинг.” деди. Шунда мен хошимий дўстимга бу вазиятда менга ёрдам беришини сўраб мактуб ёздим. У ичида минг дирҳам бўлган муҳрли ҳамённи менга жўнатди. Ҳали уйга кириб улгурмасимдан, бошқа бир дўстим худди мен хошимий дўстимга қилган шикоятимнинг айнаи ўзи билан менга ҳам шикоят қилиб, мактуб ёзибди. Мен ҳамённи шу ҳолида унга бериб юбордим ва масжидга чиқдим ва аёлимдан ҳаё қилиб, ўша тунни масжидда ўтказдим. Уйга қайтиб келганимда аёлим менинг қилган бу ишимни мақтади ва менга қўпол муомала қилмади. Шу вақтда хошимий дўстим ҳамённи ўз ҳолича қайтариб олиб келди ва менга “Мен сенга бу пулларни чин кўнгилдан бериб юборган едим” деди... Бу хабар Маъмунга ҳам етиб борибди. У мени ҳузурига чақирди ва мен унга бўлган воқеани сўзлаб бердим. Шунда у менга етти минг

⁵ Хатиб Аҳмад ибн Али ибн Абу Бакр Бағдодий. Тарихи Бағдод. –Байрут/Ливан: “Дар ал-кутуб ал-илмийя” нашриёти., -Ж.Ш.-Б.20.

⁶ Хатиб Аҳмад ибн Али ибн Абу Бакр Бағдодий. Тарихи Бағдод. –Байрут/Ливан: “Дар ал-кутуб ал-илмийя” нашриёти., -Ж.Ш.-Б.20.

⁷ Ибн Холликон Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Абу Бакр. Еҳсон Аббос таҳқиқи. Вафаят ал-аъян ва анбау абна из-заман. – Байрут/Ливан: “Дару Содир” нашриёти,-Ж.IV-Б.349.

дийнор беришларини буюрди...”⁸

4. Вафодорлик

Унинг бу хулқ билан хулқланганлигига далил ўлароқ унинг бармакийлар билан бўлган алоқаси хаттоки уларнинг фожиасидан кейин ҳам давом этганлигини келтиришимиз мумкин⁹.

Воқидийнинг Яхё ибн Холидга нисбатан ихлоси ва муҳаббати кучли еди. Ўзининг унга бўлган кучли муҳаббати ҳақида сўзлаб: “Аллоҳга қасамки, мен уларнинг (бармакийларнинг) хулқларига ўхшашини кўрмаганман. Қандай қилиб Яхё ибн Холидга бўлган муҳаббатим борасида таъна қилинишим мумкин?!” деб айтади.¹⁰

Воқидий бу сўзлари у бу воқеани ҳижрий 187-йилда (мил.803.й) бармакийлар бошига ёғилган фожиалардан кейин ҳикоя қилиб берганлигига далолат қилади. Чунки бу кулфатлардан олдин Яхё ибн Холидга бўлган муҳаббатидан хавфга тушишига ҳеч қандай ҳожат йўқ еди. Убайдуллоҳ ибн Абдуллоҳдан¹¹ ривоят қилинади: “Мен Воқидийнинг ҳузурда едим. Шунда у Яхё ибн Холидни еслади ва Аллоҳ унга раҳм қилишини сўраб кўп дуолар қилди”¹²

Мен ишонаманки, албатта, инсоннинг бой илм билан биргаликда исломий хулқлар билан ҳам хулқланиши уни улуғ даража ва мартабаларга етказди. Бунга Воқидий ҳам ҳақли. Шу сабабли уни айблаш ва у ҳақда шубҳа-гумонга бориш ўринсиз. Юқорида зикр қилинган сифатлар билан сифатланган инсоннинг ўз замонасида куйида келтириладиган муҳим вазифаларни эгаллаши ҳеч ажабланарли эмас.

Олимларнинг у ҳақда айтган мақтовлари

Дарҳақиқат, ислом илмлари борасида ўчмас из қолдирганлиги сабабли кўплаб олимлар унга нисбатан мақтовлар айтишган. Масалан:

Ибн Саъд:¹³ “У мағозий (жанглар), сийрат, фатҳлар, ҳукмлар, инсонларнинг нималар устида ихтилоф қилишларию нималар устида жамланишлари борасида илмга эга эди. У буларни ўзи ёзган китобларда батафсил баён қилиб берган.” деди.¹⁴

⁸ Али ибн Хусайн ибн Али Масъудий. Муҳаммад Муҳиддин Абдулхамид таҳқиқи. Муруж аз-заҳаб ва маъадин ал-жавҳар.-Риёд/Саудиа Арабисотони: “Мактаба ар-Риёд ал-ҳадийса” нашриёти, 1393/1973, -Ж.III.-Б.73.

⁹ Аҳмад ибн Абдулваҳҳоб Нувайрий. Муҳаммад Али Бажовий таҳқиқи. Нихаятул ароб фий фунун ал-адаб.-Қоҳира/Миср: “Дар ал-кутуб ал-мисрийя” нашриёти,1344/1923.-Ж.XXII.-Б.96.

¹⁰ Ибн Саъд Муҳаммад ибн Маниъ ал-Басрий аз-Зухрий. Ат-тобакот ал-кубро. -Байрут/Ливан: “Дару Содир” нашриёти, 1405/1985.-Ж.V.-Б.431.

¹¹ Убайдуллоҳ ибн Абдуллоҳ ибн Утба ибн Масъуд Абу Абдуллоҳ ал-Мадийний. У сика (ишончли) олим ва илму ҳадисда мохир бўлган. Ҳижрий 198-йилда (мил.813й.) вафот етган. Қаранг: Жамолиддин Абул Фараж ибн Жавзий. Аҳмад ибн Али таҳқиқи. Сифат ас-софва. -Қоҳира/Миср: “Дар ал-ҳадис” нашриёти,1421/2000.-Ж.II.-Б.102.

¹² Ибн Саъд Муҳаммад ибн Маниъ ал-Басрий аз-Зухрий. Ат-тобакот ал-кубро.-Байрут/Ливан: “Дару Содир” нашриёти, 1405/1985.-Ж.II.-Б.431

¹³ У Муҳаммад ибн Саъд Маниъ ал-Ҳошимий бўлиб, кунаси Абу Абдуллоҳ Бағдодийдир. У Воқидийга котиб бўлган. Ҳофиз, ҳужжат ўла олган ва устози Воқидийдан кўплаб ривоятлар қилган. Ҳижрий 230-йилда (мил.844й.) вафот етган.

¹⁴ Ибн Саъд Муҳаммад ибн Маниъ ал-Басрий аз-Зухрий. Ат-тобакот ал-кубро.-Байрут/Ливан: “Дару Содир” нашриёти,

Хатиб Бағдодийдан унинг Воқидий ҳақида “У шарқу ғарб зикри ила тўлган, барчага маълум ва машҳур бўлган ҳамда илм-фан, жанглар, фатҳлар ва тобақотлар (кишиларнинг таржимаи ҳоли) борасида ёзган китоблари ила карвонлар ер юзини кезган олимлардан эди.” дея нақл қилинади¹⁵.

Муҳаммад ибн Салом ал-Жумаҳийдан “Албатта, Воқидий ўз замонасининг олими эди.” деган гапи нақл қилинади.¹⁶

Хатиб Бағдодий фақиҳ Муборакнинг “Мен Мадинаи мунавварага бир неча бориб, шайхлар ичида фақат Воқидийдан илм ўргандим.” деган сўзини нақл қилади.¹⁷

Хатиб Бағдодий Даровардийдан нақл қилади: “Улардан бири ундан Воқидий ҳақида сўраганда у “Мендан Воқидий ҳақида емас, Воқидийдан мен ҳақимда сўранглари” деб жавоб берган.”¹⁸

Хатиб Бағдодий Мусъаб Зубайрийдан нақл қилиб айтади: “Аллоҳга қасамки, биз унга ўхшашини ҳеч қачон кўрмаганмиз”.¹⁹

Ибн Ҳайён Воқидий ҳақида “кенг илм соҳиби бўлган олимлардан эди” дея келтиради.²⁰

Қози Иёз: “У кенг илм соҳиби, адиб, ҳадис, сияр ва хабарлар бўйича олим эди.” дейди.²¹ Имом Заҳабийдан Воқидий ҳақида “У ростгўй ва қадри баланд инсон бўлган...” дея нақл қилинади.²² Ибн Имод “Шазарот аз-заҳаб” асариди: “Воқидий илм булоғи бўлган олим” дея зикр қилади.²³ Исмоил пошшо Бағдодий: “У тарихчи ва муҳаддис олим бўлган” дея нақл қилади.

Воқидий ҳақида сўралган вақтда Мужоҳид ибн Мусодан: “Ундан кўра ҳифзи кучлироқ бирор кишини сифатлаб ёзмаганман” деб айтганлиги ривоят қилинади.²⁴

1405/1985.-Ж.V.-Б.425.

¹⁵ Хатиб Аҳмад ибн Али ибн Абу Бакр Бағдодий. Тарихи Бағдод. –Байрут/Ливан: “Дар ал-кутуб ал-илмийя” нашриёти, -Ж.Ш.-Б.18.

¹⁶ Хатиб Аҳмад ибн Али ибн Абу Бакр Бағдодий. Тарихи Бағдод. –Байрут/Ливан: “Дар ал-кутуб ал-илмийя” нашриёти,-Ж.Ш.-Б.5.

¹⁷ Хатиб Аҳмад ибн Али ибн Абу Бакр Бағдодий. Тарихи Бағдод.–Байрут/Ливан: “Дар ал-кутуб ал-илмийя” нашриёти, -Ж.Ш.-Б.9.

¹⁸ Хатиб Аҳмад ибн Али ибн Абу Бакр Бағдодий. Тарихи Бағдод. –Байрут/Ливан: “Дар ал-кутуб ал-илмийя” нашриёти,-Ж.Ш.-Б.9.

¹⁹ Хатиб Аҳмад ибн Али ибн Абу Бакр Бағдодий. Тарихи Бағдод. –Байрут/Ливан: “Дар ал-кутуб ал-илмийя” нашриёти,-Ж.Ш.-Б.9.

²⁰ Ҳайён ибн Халаф ибн Хусайн ибн Ҳайён. Ахбар ал-кузот-Байрут/Ливан: “Олам ал-кутуб” нашриёти.-Ж.Ш.-Б.271.

²¹ Қозий Иёз ибн Мусо. Аҳмад Букайр таҳқиқи. Тартиб ал-мадарик лимаърифати аълами мазҳаби Молик.-Байрут/Ливан: “Дар мактаба ал-ҳаят” нашриёти, 1387/1970.-Ж.I.-Б.236.

²² Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Усмон аз-Заҳабий. Шуайб Арнаут, Хусайн ал-Асад таҳқиқи. Сияру аълам ан-нубало.-Байрут/Ливан: “Муассасат ар-рисала” нашриёти, 1401/1971. –Ж.VII.-Б.142.

²³ Ибн Имод Абулфалоҳ Абдулхай ал-Ҳанбалий. Шазарот аз-заҳаб фий ахбари ман заҳаб.-Байрут/Ливан: “Дар ал-фикр” нашриёти, -Ж.II.-Б.17.

²⁴ Ибн Саййид ан-нас Абул Фараж Муҳаммад ибн Абдуллоҳ. Уюн ал-асар фий фунун ал-мағозий ваш-шамоил вас-сияр.-Байрут/Ливан: “Дар ал-жийл” нашриёти, 1391/1974.-Ж.I-Б.27

Имом Саховий²⁵ “Тухфат ал-латифа” китобида: “Воқидий илм хазиналаридан бири эди” дея зикр қилади.²⁶

Хатиб Бағдодий Иброҳим Ҳарбийдан унинг имом Воқидий ҳақида “Воқидий инсонларнинг исломга вакилидир” деган гапини нақл қилади.²⁷

Қайсидан “У таниқли ислом уламоларидан биридир.” дея нақл қилинади.²⁸

Хазражий ҳам у ҳақда “Ислом уламоларидан биридир” дея нақл қилади.²⁹

Бу мақтовлар асносида ўзининг илми ва исломий илмларни сақлаш ва келгуси умматга етказиш борасидаги сайи-ҳаракатлари сабабли Воқидий ишонч, юксак мартаба ва олимларнинг ҳурмат-эътиборини қозонганлигини кўришимиз мумкин.

ФОЙДАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ислом ҳамкорлик ташкилоти Ташқи ишлар вазирлар кенгаши 43-сессиясининг очилиш маросимидаги нутқи // “Халқ сўзи” газетаси, 2016 йил 19 октябрь.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Туркий давлатлар ташкилоти давлат раҳбарлари кенгаши йиғилишидаги нутқи // “Халқ сўзи” газетаси, 2022 йил 12 ноябрь.
3. V.M.Zaporozhets. The Seljuks. – Hannover: the European Academy of Natural Sciences e.V. , 2012. – 321 p.
4. Ibn Asir. الكامل في التاريخ (Al-Komil fit-tarix), VIII juz. – Beirut-Lebanon: Dar Al-Kotob Al-Ilmiyah, 2003. – 532 b.
5. Imom al-Hofiz Abul Fado Ismoil ibn Kasir al-Qurayshiy ad-Dimashqiy. البداية و النهاية (Al-Bidayatu van-nihaya). al-Giza (Misr): Hajr, 1998.
6. Maqriziy. السلوك لمعرفة دول الملوك (As-Suluk lima'rifati duvalil-muluk), I juz. Beirut-Lebanon: Dar al-kotob al-ilmiyah, 1997. – 566 b.
7. Shamsuddin Muhammad bin Ahmad Usmon az-Zahabiy. سير أعلام النبلاء (Siyar a'lamu an-nubala), XXIII juz. Beirut-Lebanon: Baytul-afkor ad-davliyya. 2004.
8. Ahmed bin Mahmud. Selçuk-Name, 1-2.cilt. – İstanbul: Kervankibatçılık basın sanayiiveticaret A.Ş., 1977. – 202 s.

²⁵ Аламуддин Абул Ҳасан Али ибн Муҳаммад ибн... ал-Мисрий ас саховий аш-Шофеий бўлиб, қори ва адиблар шайхи аллома, имом бўлган. Ҳижрий 643-йилда (мил.1244.й) вафот етган. Қаранг: Якут ибн Абдуллоҳ ал-Ҳамавий. Муъжам ал-адибба.-Миср: “Дар ал-Маъмун” матбааси,-Ж.ХV.-Б.6.5

²⁶ Муҳаммад ибн Абдурахмон ас-Саховий. Ат-тухфа ал-латифа фий тарихи Мадина.-Байрут: “Дар ал-кутб ал-илмийя” нашриёти, 1413/1993.-Ж.И. -Б.556.

²⁷ Хатиб Аҳмад ибн Али ибн Абу Бақр Бағдодий. Тарихи Бағдод. –Байрут/Ливан: “Дар ал-кутуб ал-илмийя” нашриёти,-Ж.Ш.-Б.5.

²⁸ Ибн Носириддин Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ал-Қайсий. Муҳаммад Аксусий таҳқиқи. Тавзих ал-муштабих.-Байрут/Ливан: “Муассат ар-рисала” нашриёти, 1414/1993.-Ж.ИХ.-Б.94.

²⁹ Софийиддин Аҳмад ибн Абдуллоҳ ал-Хазражий. Хулосату таҳзиби таҳзиб ал-камал фий асма ар-рижал.-Байрут/Ливан: “Матбуъат ал-исламийя” нашриёти, 1399/1979.-Ж.И.-Б.353.

9. Ali Sevim. İbnül-Kalânîsinin Zeylû tarih-i Dimaşk adlı eserinde Selçuklularla ilgili bilgiler // Türk tarih belgeleri dergisi. Cilt: XXIX, Sayı: 33. 2008. – S. 1-42
10. Muharrem Kesik. Sultan Alp Arslan'ın Liderlik Vasıfları // İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Sayı4. 2014. – S. 43-52.
11. Muhammed Kemaloğlu. XI.-XIII. yüzyıl Türkiye Selçuklu devletinde eğitim-öğretim (medreseler) // Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi. Cilt:2, Sayı:5. 2015. – S. 62-79.
12. Prof. Dr. Muharrem Kesik. Selçuklular tarihi. – İstanbul: İstanbul üniversitesi Açık ve uzaktan eğitim fakültesi, 2010. – 374 s
13. Prof. Dr. Faruk Sümer. Oğuzlar. – Ankara: Ankara üniversitesi basimevi, 1972. – 574 s.
14. Prof. Dr. Osman Turan. Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti. – İstanbul: Turan neşriyat yurdu, 1969. – 492 s.

Интернет сайтлар:

1. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нодир қўлёзмалар бўлими сайти <http://nodir.natlib.uz:8095/uz-Cyrl-UZ>
2. Ўзбекистон тарихий ва илмий-адабий манбалар сайти <http://ziyonet.uz/>